

Afarand Scholarly
Publishing Institute

Design and Validation of the Educational Model Based on God's Love from the Perspective of Quran

ARTICLE INFO

Article Type

Qualitative Study

Authors

Amuzadeh Samakoosh H.¹ PhD,
Pirani Z.^{*2} PhD,
Heidari A.A.³ PhD,
Sarmadi M.R.⁴ PhD

How to cite this article

Amuzadeh Samakoosh H, Pirani Z, Heidari A A, Sarmadi M R. Design and Validation of the Educational Model Based on God's Love from the Perspective of Quran. Journal of Quran and Medicine. 2018;3(3):127-138.

ABSTRACT

Aims In recent decades, more attention has been paid to present the model of educational goals in educational works. The aim of the present study was the design and validation of the educational model based on God's love from the perspective of Quran.

Participants & Methods The present qualitative research was conducted in Tehran in 2018 based on documentary and grounded method. The research population consisted of all relevant sources and documents related to the subject and all religious education experts in Tehran. The samples were selected in the document review section, using purposive and available sampling and in the phenomenology and validation section of the model with a targeted snowball sampling method (6 people to saturation data). The data gathering tool was note taking and semi-structured interview. The coding tools and interpretive analysis were also used. Delphi technique was used to validate the model. One sample t test and SPSS 24 software were used to analyze the data.

Findings The designed model had 23 conceptual codes that included 6 main fields, consisting the meanings and concepts of the love and the lover, the basics (epistemology, ontology, anthropology, and value-ology), educational goals, principles of education, educational methods, and important educational steps based on God's love from the perspective of Quran.

Conclusion The designed model has 23 conceptual codes that are categorized in 6 main fields. These dimensions have a direct impact on each other and are multifaceted. All dimensions and components were considered valid by the experts in the evaluations and the research model is highly validated by experts with confidence interval 99%.

Keywords Educational Mode; God's Love; Quran; Basics; Goals; Method

¹Educational Sciences Department, Humanities Faculty, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran

²Psychology Department, Humanities Faculty, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran

³Islamic Jurisprudence and Law Department, Humanities Faculty, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran

⁴Educational Sciences Department, Humanities Faculty, Payam-e-Noor University, Tehran, Iran

*Correspondence

Address: Psychology Department, Humanities Faculty, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran
Phone: +98 (86) 34132347
Fax: +98 (86) 34132347
z-pirani@iau-arak.ac.ir

Article History

Received: August 12, 2018

Accepted: September 12, 2018

ePublished: September 22, 2018

CITATION LINKS

[1] Affection in the Quran [2] Another look at Islamic education [3] The pattern of religious education objectives based on Holy Quran's instructions [4] A step toward theorizing in Islamic education [5] Educational problems in Iran [6] Divine love in the Quran [7] A reflection on the meaning of love (Hobb) in the Holy Quran and its implications for training [8] The role and spiritual function of love of Almighty Allah in ethics from viewpoint of Allamah Tabatabai [9] Explaining the educational implications of love of Almighty Allah from viewpoint of Islam [10] Survey of instances of the word love (Hob) in Holy Quran [11] Educational dimensions of reasoning to divine love in Quranic verses [12] The role of love for God in guiding man [13] Study of the barriers of God's love for man in Quran [14] Quiddity and place of love in Islamic ethics [15] Analysis of semantic field of love in the word of Imam Ali [16] Suhrawardi's Esoteric Commentary on Reality of Affection in the Quran [17] The Quran and ethical value of proximity to God [18] Various ways of using the word Hobb and its derivatives in the Holy Quran [19] Hobb's position in Quranic education [20] Translation and research of the dictionary of Quranic words (Mufradat Alfaz al-Quran) [21] Revival of Sciences [22] Principles and philosophy of education [23] A look at the philosophy of education [24] Place of moral education in the formal education system [25] Components of "God-centeredness" and its effects on life based on the Quran and narratives [26] Education in Islam [27] The pinnacle of eloquence (Nahj al-Balagha) [28] The pinnacle of eloquence (Nahj al-Balagha) [29] Explanation of Naraghi

طراحی و اعتبارسنجی الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن

حسن عموزاده سماکوش PhD

گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران

ذبیح پیرانی* PhD

گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران

عباسعلی حیدری PhD

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده علوم انسانی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران

محمدرضا سرمدی PhD

گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

چکیده

اهداف: در دهه‌های اخیر به ارایه الگوی اهداف تربیت در آثار تربیتی بیشتر توجه شده است. هدف پژوهش حاضر طراحی و اعتبارسنجی الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن بود.

مشارکت‌کنندگان و روش‌ها: پژوهش کیفی حاضر به دو شیوه اسنادی و داده‌بنیاد در سال ۱۳۹۷ در تهران انجام شد. جامعه پژوهش شامل کلیه منابع و اسناد معتبر مرتبط با موضوع و کلیه متخصصان تربیت دینی تهران بودند. نمونه‌ها در بخش بررسی اسنادی با استفاده از نمونه‌گیری مبتنی بر هدف و در دسترس و در بخش پدیدارشناسی و اعتبارسنجی الگو با روش نمونه‌گیری هدفمند گلوله برفی (۶ نفر تا حد اشباع داده‌ها) انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها فیش‌برداری و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود. از ابزار کدگذاری و تحلیل تفسیری نیز استفاده شد. برای اعتبارسنجی الگو تکنیک دلفی به کار رفت. آزمون T تک‌نمونه‌ای و نرم‌افزار SPSS 24 برای آنالیز داده‌ها استفاده شدند.

یافته‌ها: الگوی طراحی‌شده ۲۳ کد مفهومی داشت که در ۶ محور اصلی شامل معانی و مفاهیم حب و محب، مبانی (معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی)، اهداف تربیتی، اصول تربیتی، روش‌های تربیتی و مراحل مهم تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن دسته‌بندی شدند. **نتیجه‌گیری:** الگوی طراحی‌شده ۲۳ کد مفهومی دارد که در ۶ محور اصلی دسته‌بندی می‌شود. این ابعاد تأثیر مستقیمی بر یکدیگر دارند و در ارتباط چندگانه هستند. همه ابعاد و مولفه‌ها از نظر متخصصان در ارزیابی‌ها معتبر اعلام شد و الگوی پژوهش از نظر متخصصین اعتبار بالایی دارد و با اطمینان ۹۹٪ مورد تأیید است.

کلیدواژه‌ها: الگوی تربیتی، حب خدا، قرآن، مبانی، اهداف، روش

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۵/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۲۱

*نویسنده مسئول: z-pirani@iau-arak.ac.ir

مقدمه

شکی نیست که اسلام دین عشق، محبت و حُب است، اما هر جاذبه، میل و کششی مثبت نیست زیرا "عسی ان تکرهوا شیئاً و هو خیر لکم و عسی ان تحبوا شیئاً و هو شر لکم و الله یعلم و انتم لا تعلمون؛ چه بسا چیزی را خوش نداشته باشید، حال آنکه خیر شما در آن است یا چیزی را دوست داشته باشید، حال آنکه شر شما در آن است و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید" سوره بقره آیه ۲۱۶. بنابراین دو گونه محبت شامل محبت‌های پسندیده، مانند محبت خدا به انسان، محبت انسان به خدا، محبت پیامبر و اهل بیت^(ص) محبت پدر و مادر، محبت‌های ناپسند مانند دوستی شیطان، دشمنان خدا و رسول، دوستی با نامحرم و غیره وجود دارد^[1]. گاه محبت نمی‌تواند از اشارت‌ها و ظواهر ما به درونمان راه جوید. در این موارد، ناهمواری‌ها را می‌توان به مدد بیان هموار ساخت. بیان نیز جلوه‌ای از باطن است و با مضاعف شدن آن، جلوه

محبت نیز مضاعف می‌شود. به زبان آوردن مهر مایه تحکیم تربیتی است^[2].

در دهه‌های اخیر به تلاش برای ارایه الگوی اهداف تربیت در آثار تربیتی بیشتر توجه شده است^[3]. در حقیقت مهم‌ترین چیزی که یک نظام تربیتی را از سایر نظام‌های تربیتی متمایز می‌کند، اهداف و غایت‌های آن نظام است^[4]. ترسیم شفاف و منطقی اهداف مورد نظر در هر نظام تربیتی، مستلزم مدل و الگویی است که از مولفه‌های جامعیت، استناد و انسجام برخوردار باشد. فقدان چنین الگویی، از مهم‌ترین کاستی‌ها و مسایل آموزش و پرورش است^[5]. براساس یافته‌های پژوهش عباسی^[6] حُب خدا در بالاترین مرتبه از محبت‌ها قرار دارد و آموزش و پرورش محبت‌های دیگر اگر در راستای حُب خدا باشند مفید هستند و اگر در راستای حُب الله نباشند یکی از موانع حُب الله خواهد بود که ضررها و عواقب زیادی در پی دارد. همچنین به زعم شیروانی‌شیری و همکاران^[7] مفهوم حب در قرآن بر معانی متعددی از قبیل محبت مال، جاه و مقام، محبت به دیگران، محبت به خود دلالت دارد، اما بنیادی‌ترین نوع آن بر محبت بنده به خالق یکتا و محبت خداوند به بندگان است که از این مبنا می‌توان برای تربیت در ابعاد گوناگون آن بهره جست و باید در ابعاد تربیتی نظام آموزشی در نظر گرفته شود، در غیر این صورت پیامدهای ناخوشایندی را برای جامعه خواهد داشت، به طوری که عدم توجه به این مهم در نظام آموزشی می‌تواند موجب گرایش دانش‌آموزان به سایر محبوبان دنیوی و انحطاط اخلاقی شود. به طور کلی دلالت‌های تربیتی مفهوم حب به‌عنوان مفهوم قرآنی در سراسر تار و پود عالم هستی به‌عنوان عامل اتصال همیشگی حضور داشته و سراسر وجود انسان را با همه گستردگی و تنوع ابعاد در بر دارد. علاوه بر جنبه فردی، جنبه اجتماعی او را شامل می‌شود و ارتباط او را با خداوند، با خود و دیگران و با عالم هستی را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ به عبارت دیگر دین و دنیای انسان تحت تأثیر حب قرار دارد، به همین دلیل است که امام محمد باقر^(ع) فرموده‌اند "هل الدین إلا الحُب" یا "الدین هو الحُب و الحُب هو الدین"^[7]. حب الهی، یکی از مهم‌ترین مفاهیم اسلامی است. تمام اعمال انسان در دین اسلام، باید یک جهت‌گیری کلی داشته باشد که آن رضای خداوند متعال است که تحصیل آن در مراتب عالی‌هش بر خاسته از حب وافر به ذات پاک خداوند است. نقش والای چنین حبی در تربیت انسان انکارناپذیر است زیرا حب الهی در همه شئون زندگی از جمله شخصیت، رفتار و خلق و خوی انسان تأثیرات بسیار دارد و در شرایطی که چنین حبی در دل انسان ریشه نداد، اعمال و رفتار آدمی از مسیر اصلی آن خارج شده و نیت و عمل وی نیز درگیر مادیات دنیوی خواهد شد^[8]. بحث حب و استنتاج تربیتی از آن به مطالعات گسترده و دقیق‌تری نیاز دارد و اهداف تربیتی مبتنی بر حب خدا، مبانی، اصول، روش‌ها و مراحل مهم، نیز به بررسی و تفحص در این باب نیازمند است. از این رو به نظر می‌رسد، جنبه‌های مختلف مفهوم حب، دلالت‌ها، تحلیل‌های آن و ارتباط آن با بحث اخلاق اسلامی می‌تواند به‌عنوان یک مساله اساسی تلقی شود و در حقیقت کم و کیف پیروی محب حقیقی از محبوب چگونه است؛ به دیگر سخن، رابطه پیروی و عقلا نیت و به‌کارگیری آن در زندگی همچنان به‌عنوان یک مساله مطرح است. آنچه در بسیاری از منابع دینی در خصوص حب خدا رایج است، موارد مبتنی بر واجبات و مستحبات دینی همچون نماز و روزه و سایر مواردی از این قبیل است. گرچه عمل به واجبات و مستحبات دینی می‌تواند زمینه و بستر مناسبی را برای رسیدن به حب الهی برای فرد فراهم نماید اما الزاماً ضامن دوام و بقای آن نخواهد بود و

به حب الهی در آیات قرآن کریم "محبت عنصری است که در ارتباط محب و محبوب شکل می‌گیرد و آنها را به هم نزدیک می‌کند. محبت در ارتباط متقابل خداوند و بنده نیز نقشی اثرگذار دارد. محبت خداوند به بنده، به معنای محبت رایج بین بندگان نیست، بلکه به معنای تحقق آثار محبت است.

طبق یافته‌های پژوهش جعفری‌دمسار^[12] تحت عنوان "نقش محبت به خدا در هدایت انسان" حقیقت محبت یک مساله روحی و روانی همه انسان‌ها است. بدین معنا که انسان ذاتاً با مهر و محبت سرشته و اولین و اساسی‌ترین غذای روحی، روانی و معنوی آدمی با محبت تامین می‌شود.

کریمی‌ساردویی و گلی^[13] در پژوهش خود تحت عنوان "بررسی موانع محبت خدا به انسان در قرآن" مشخص کردند که دوستی و دوست‌داشتن انسان را به سوی هم‌شکلی و همسانی با محبوب می‌کشاند و انگیزه عمیق این حب که در ژرفای وجود آدمی جای دارد سبب می‌شود که محب به صورت محبوب درآید.

شیروانی‌شیری^[7] پژوهشی با موضوع "تاملی در معنای حب در قرآن و دلالت‌های تربیتی آن" انجام داده است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که مفهوم حب در قرآن بر معانی متعددی از قبیل محبت مال، جاه و مقام، محبت به دیگران و محبت به خود دلالت دارد اما بنیادی‌ترین نوع آن بر محبت بنده به خالق یکتا و محبت خداوند به بندگان است و از این مبنا می‌توان برای تربیت در ابعاد گوناگون آن بهره جست.

صالحی‌سمندی^[14] با بررسی "چیستی و جایگاه محبت در اخلاق اسلامی" نشان داد که دین مبین اسلام نه تنها دین جنگ و زور نیست بلکه سیر تکامل انسان را براساس "حب فی الله و بغض فی الله" قرار داده تا انسان در این مسیر به قرب الهی برسد.

در پژوهش سهرابی^[15] تحت عنوان "تحلیل میدان معنایی محبت در کلام امام علی^(ع)" مساله اساسی کشف حوزه معنایی حب در کلام امام علی^(ع) بود. بنابراین جست‌وجوی واژه‌هایی که لیاقت جانشینی برای حب را داشتند در روایات صورت گرفت اما در کلام امام علی^(ع) به‌ندرت این واژه‌ها به‌عنوان جانشین محبت یافت شدند یا اصلاً یافت نشدند.

براساس یافته‌های پژوهش اسکندری و قفایی^[16] تحت عنوان "تاویل سهروردی از حقیقت حُب در قرآن" سهروردی عشق را دارای حقیقتی مستقل و آسمانی متعلق به عالم ملکوت می‌داند که پس از خلقت انسان وارد دنیای مادی شده و به افراد انسان تعلق یافته است. او عشق را نشأت‌گرفته از عقل دانسته و معتقد است عشق مرتبه شدید محبت و محبت ثمره معرفت است.

سجادی^[17] پژوهشی تحت عنوان "قرآن و ارزش اخلاقی تقرب به خدا" انجام داده است. این نوشتار در کنار نگاه نقادانه به تعریف‌های به‌عمل‌آمده از تقرب، ماهیت آن را به مطالعه می‌گیرد و امتیاز این معیار را بر دیگر معیارها مطرح در حوزه فلسفه اخلاق به نمایش می‌گذارد. براساس یافته‌های این پژوهش قرآن به‌عنوان تکمیل‌کننده تعالیم ادیان در این رابطه نگاه ویژه دارد.

طبق یافته‌های پژوهش رسولی^[18] تحت عنوان "شیوه‌های گوناگون کاربرد واژه حُب و مشتقات آن در قرآن کریم" یکی از ستون‌های دین الهی بر پایه حُب و عشق بنا شده است. مومنان واقعی تمام محبت خود را نثار حق تعالی نموده و فقط او را محبوب خود قرار می‌دهند.

جد و همکاران^[19] در پژوهشی تحت عنوان "جایگاه حب در تعلیم و تربیت قرآنی" مشخص کردند که حب حقیقتی است که در تمامی موجودات عالم، سریان و جریان دارد. محل حب در قلب است و

عالی‌ترین شکل آموزش، آموزش مبتنی بر روش قولی و فعلی است که از طریق به زبان آوردن قولی معین، تغییری به مقتضای آن در ضمیر پدید آید. اما با قایل شدن اندکی توسعه در آن، می‌توان برای تلقین فعلی نیز جایی در نظر گرفت. مراد از تلقین فعلی آن است که با آشکارساختن عملی در اعضا و جوارح سایه و طنین آن در عمل را به درون بیفکنیم و آدمی در راستای رسیدن به حب الهی به مسیر درست و مناسب مبتنی بر تعلیم و تربیتی الهی نیاز دارد که در سایه آن در مسیر مطلوب حب الهی قرار گیرد. جنبه ایمانی و ربانی در تربیت اسلامی از مهم‌ترین ویژگی‌های آن محسوب می‌شود و برنامه تربیتی اسلام روی همین محور در چرخش است، به‌گونه‌ای که نسل خداجویی را به بار می‌آورد که در هر کار به خداوند توجه داشته و جز خشنودی او هدف و مرام دیگری به دل ندارند. بنابراین هر حرکت و جنبش اسلامی در صورتی که تربیت افراد با تربیت ایمانی و ربانی و محب خدا در صدر برنامه کار و فعالیتش قرار نگیرد، ناکام و نافرجام است. به این معنا که هر نوع فعالیت و تلاش دیگر آن بدون نتیجه بوده و تاثیر ثمربخشی در جهت رسیدن به هدف از خود بر جای نخواهد گذاشت. شایان ذکر است که اساس و جوهر تعلیم و تربیت اسلامی در حب خلاصه شده است و از طرفی نباید پنداشت که حب خداوند، یک حب انفعالی است بلکه به پرورش و تربیت نیاز دارد و اهداف کلان نظام آموزش و پرورش کشور نیز براساس محورهای تربیت اسلامی بنا شده‌اند، اما اینکه این اهداف تا چه اندازه در عمل به اجرا گذاشته می‌شود و تا چه اندازه بدان جامه عمل پوشانده است، از مهم‌ترین مسایل و چالش‌های پیش‌روی نظام آموزشی است. به‌منظور رسیدن به این هدف کلان و اهداف تربیتی دیگر به ابزاری مبتنی بر الگوی منسجم و سازمان‌یافته نیاز است، طراحی این الگو می‌تواند بخشی از مشکلات و چالش‌های موجود نظام آموزشی را در زمینه تربیت مبتنی بر حب خدا را حل کرده و موجب گام‌های اساسی و در این زمینه خواهد شد. از آنجایی که حب الهی در تربیت، اصلاح و بالندگی همه‌جانبه فرد و اجتماع نقش اساسی دارد، این مساله به تبیین و بررسی همه‌جانبه‌تری محتاج است. بنابراین پژوهش حاضر در صدد پاسخ به این سؤال بود که طراحی الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن چگونه است؟

آزادمظلوم^[9] در پژوهش خود تحت عنوان "تبیین دلالت‌های تربیتی حب ذات متعالی از دیدگاه اسلام" ابتدا به تبیین حب ذات متعالی پرداخت، سپس براساس این مبنا، اصولی همچون اصل تعالی حیات، اعتدال، نوع‌دوستی، انسانیت، تعاون، مسئولیت‌پذیری و حب الهی را استخراج کرد. براساس این اصول، به‌ترتیب روش‌هایی مانند نیاز به احساس تعالی، حفظ کرامت خویشتن، رشد متوازن شخصیتی، داشتن رقت قلب، کنترل حب و بغض‌ها، داشتن هویت اخلاقی باز، ارج نهادن به احساسات انسانی، احساس نیاز به همکاری، سبقت‌جستن در امور خیر، تقویت توجه به نتایج اعمال فردی و اجتماعی، آگاهی نسبت به اهداف جامعه، اعتقاد به هسته‌های مشترک ادیان الهی و رعایت اخلاص استخراج شد.

طبق پژوهش رضایی^[10] تحت عنوان "بررسی نظایر واژه حب در قرآن کریم" (این واژه و مشتقات آن در قرآن) مشخص شد که حب با واژگانی از قبیل موده، الفه، رأفه، حُلّه، صداقه، شغف و غیره تناظر و مترادف معنایی دارند به‌طوری که برخی از این واژگان به‌صورت مستقیم و برخی به‌صورت غیرمستقیم با حب رابطه معنایی دارند. در حقیقت می‌توان گفت حب یک مفهوم نسبی و دارای مراتب هست.

طبق پژوهش احمدپور دهقان^[11] تحت عنوان "ابعاد تربیتی تعلیل

محبت هم سازنده و هم تحول‌بخش است، چه بهتر که این محبت و انس در وجه ملکوتی و به اشخاص و موضوعات ارزشمند باشد تا محب را در مسیر کمال قرار دهد.

طبق پژوهش عباسی^[6] تحت عنوان "حب الهی در قرآن" در مدرسه علمیه اسلام‌شناسی حضرت زهرا^(س) حب‌الله بالاترین مرتبه از محبت‌ها است و محبت‌های دیگر اگر در راستای حب‌الله باشند مفید بوده و اگر در راستای حب‌الله نباشند یکی از موانع حب‌الله هستند که ضررها و عواقب زیادی در پی دارد.

هدف پژوهش حاضر طراحی و اعتبارسنجی الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن بود.

سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن چگونه بوده و این الگو تا چه اندازه معتبر است؟

سؤال‌های فرعی پژوهش حاضر شامل موارد زیر هستند:

- ۱) تعریف حب و محب از منظر قرآن چیست؟
- ۲) مبانی حب و محب خدا از منظر قرآن چیست؟
- ۳) اهداف تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن چگونه است؟
- ۴) اصول تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن چگونه است؟
- ۵) روش‌های تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن چگونه است؟
- ۶) مراحل تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن چگونه است؟
- ۷) الگوی مطلوب تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن چگونه است؟
- ۸) الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن تا چه اندازه معتبر است؟

سؤال اول: تعریف حب و محب از منظر قرآن

دسته‌بندی تعریف حب و محب از منظر قرآن در پاسخ به سؤال اول پژوهش شکل گرفت. این دسته‌بندی خود شامل دو زیرطبقه یعنی معنای حب و معنای محب بود که در بخش زیر توضیح داده شده است:

طبقه اول: معنای حُب: حُب در لغت، مصدر فعل "حَبَّ يَحِبُّ" است که از جمله به معنای لزوم و ثبات و نیز دوستی و کشش نفس به سوی چیزی خواستنی است و این معنا از همان لزوم و ثبات اخذ شده است^[20]. حب در اصطلاح، گرایش به سوی چیزی لذت‌بخش و سازگار با طبع و وابستگی خاص میان انسان و کمال اوست که اگر شدت یابد عشق نامیده می‌شود^[21].

"ماجرای حُب" در زبان فارسی به عشق معنی شده است. قرآن یک رابطه دوجانبه‌ای را مطرح می‌کند "يَحِبُّ و يَحْبُوتُن" و عرفای اسلامی در تلاش هستند که با موضوع و محور قراردادن بحث حب الهی، این حیطه دوجانبه را در قالب "عبد و اطاعت محض" مطرح کنند. بنابراین بحث حب و عشق، عاشق و معشوق از منظر قرآن کریم نه از سر تجارت و نه از سر بردگی و مذلت خواهد بود؛ بلکه از سر شوق، علم و معرفت به ذات باری تعالی است و این حب او را به مقام فنا و ذوب در خدای تبارک و تعالی می‌رساند تا آنجایی که فرد دیگر جز خدا کسی دیگری را نمی‌تواند ببیند (رسد آدمی به جایی که به جز خدا نبیند، بنگر که تا چه حد است مقام آدمیت).

حیات بشر عین حب خدا است؛ خلقت نوع بشر و آنچه خدا به او عطا کرده عین حب است. و از آن سو نظام لایزال الهی نیز حب خدا است.

شناخت مفهوم حُب به معنی دوست‌داشتن است. قرآن می‌فرماید "فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ؛ که خدا به‌زودی قومی را می‌آورد که خداوند آنها را دوست دارد و آنها نیز خداوند را دوست دارند" سوره مائده، آیه ۵۴. پس حُب به معنای دوست‌داشتن است. در جهت طراحی محتوای درسی و به‌خصوص در نظام اخلاقی، حُب یک عنصر اخلاقی است (پنج عصر اخلاقی شامل عقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق) یعنی حب محور اخلاق می‌شود.

نظام تعلیم و تربیت به‌دنبال این است که دانش‌آموز هم مُحِب خدا و هم محبوب خدا باشد. کسی که محب خدا است باید اهل عمل و در عمل نیز محب خدا باشد. به عبارتی عمل‌کردن به دستورات و فرائض الهی انسان را محبوب خدا می‌کند. در حقیقت واسطه بین محب و محبوب خدا قرارگرفتن، عمل‌کردن و اهل عمل بودن است. در آیه شریفه "قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ" از واژه "فَاتَّبِعُونِي" دو چیز برداشت می‌شود؛ یکی اینکه پیغمبر به‌عنوان پیامبر مطبوع واقع شود و از او تبعیت کرد و دیگر به‌عنوان ولی جامعه از او تبعیت شود.

سؤال دوم: مبانی حب و محب خدا از منظر قرآن

مبنای معرفت‌شناسی حب و محب خدا: یکی از مباحث مهم در مبانی فلسفی تعلیم و تربیت، موضوع معرفت‌شناسی یا شناخت‌شناسی است^[22]. در حوزه مبانی حب و محب خدا، اگر ما خدا را بشناسیم دیگر جایگزین غلط نخواهیم داشت. لازمه حب به خدا، شناخت و معرفت است. هر چه معرفت به خدا بیشتر باشد حب و علاقمندی به خدا بیشتر و بسیار تاثیرگذار خواهد بود.

مبنای هستی‌شناسی حب و محب خدا: موضوع هستی‌شناسی، شناخت واقعیت است^[22].

مواردی که در مبانی حب و محب خدا از منظر قرآن مطرح است شامل دوست‌داشتن مرگ، پیروی از دستورات الهی، عدم غفلت از یاد خدا، دوستی با دوستان خدا و دشمنی با دشمنان خدا، بیمناکی در عین محبت و امیدواری نسبت به خداوند هستند. آنچه که در اینجا مطرح است این است که صفات خدا به‌عنوان مبنا معرفی می‌شود (خالقیت، رحمت خدا و غیره).

مبنای انسان‌شناسی حب و محب خدا: از قدیم‌الایام تاکنون تصویری که فیلسوفان و عالمان اخلاق از طبیعت آدمی عرضه کرده‌اند، از مهم‌ترین پایه‌های شکل‌گیری تئوری‌های تربیتی بوده که روش‌ها و اصول خاص را در تربیت افراد به‌دنبال داشته است. اینکه آیا طبیعت انسان به خیر و خوبی گرایش دارد یا به شر و بدی، بدون اقتضا یا مقتضی خیر و شر است و آیا هر یک از این گزینه‌ها قابل اطلاق به عموم انسان‌ها است یا اینکه فقط در مورد برخی از انسان‌ها صادق است و نیز بحث از اینکه آیا انسان‌ها واجد شناخت‌های اخلاقی هستند و این شناخت‌ها کدامند، هر یک به‌نوعی در انسان‌شناسی تربیتی موثر است و با مبنایی که از طبیعت انسان در تعلیم و تربیت پذیرفته می‌شود، مباحث دیگر تعلیم و تربیت نیز تحت‌الشعاع قرار می‌گیرد. آنها که حکم به نیک طبعی انسان کرده‌اند، بیشتر تربیت سلبی یا منفی را توصیه نموده‌اند؛ به این معنا که معتقد هستند باید تنها راه ورود پلیدی‌ها به درون آدمی را بست و مانع‌زدایی کرد^[23].

مبانی حب و محب خدا از منظر قرآن کریم، از نظر مبانی در سرشت انسان ریشه دارد، یعنی خدای متعال انسان را موجودی آفریده که در کنار شناخت‌ها، ادراکات و دانش‌ها، بُعد دیگری تحت عنوان گرایش‌ها و میل‌های درون وجود و در کانون دل انسان را دارد. انسان دارای دانش و گرایش است، از این منظر محبت و حب می‌تواند یک توجیه فلسفی - قرآنی داشته باشد.

آنان بهتر از آنچه انجام می‌دادند پاداش خواهیم داد". هدف نهایی تربیت، ایجاد شدیدترین، قوی‌ترین و نیرومندترین محبت نسبت به خدا است. اما خوددوستی، خویش‌دوستی هدف نهایی نیست بلکه این در طول محبت خداست.

صبغه الله (رنگ خدایی) و خلیفه الله: بنابر آنچه در روایات و تفاسیر آمده، منظور از "صِبْغَةَ اللَّهِ" در آیه شریفه "صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً" سوره بقره آیه ۱۳۸ اسلام یا میثاقی است که خداوند در عهد الست درباره ولایت علی^(ع) از مردم گرفته است. یک رابطه مستقیم بین معرفت و ایجاد حب وجود دارد (معرفت بیشتر برابر با حب بیشتر است) و معرفت کمتر مساوی با حب کمتر است. یک رابطه دوسویه وجود دارد.

حیات طیبه: تعبیر "حیات طیبه" در قرآن مجید تنها در سوره نحل آیه ۹۷ آمده است. در این آیه می‌خوانیم "مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ"; هر کس عمل صالح انجام دهد در حالی که مومن است، خواه مرد باشد یا زن، به او حیات پاکیزه می‌بخشیم و پاداش آنها را به بهترین اعمالی که انجام دادند، خواهیم داد".

در بحث هدف باید به سوره بقره آیه ۳۰، مراجعه کرد "إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً" در گفتگوی خدا با ملائکه، در واقع هدف خلافت الهی خلقت انسان است که با محبت خدا و محبوب بودن نزد خدا این را زمینه‌سازی می‌کند. ضمن اینکه حیات طیبه می‌تواند جزء اهداف تربیتی باشد.

کسانی که خدا آنها را دوست ندارد، البته نه مبعوض: طبق آیه شریفه وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ؛ و در راه خدا بجنگید با کسانی که با شما می‌جنگند و تجاوز و تعدی نکنید زیرا خداوند تجاوزگران را دوست نمی‌دارد" سوره بقره آیه ۱۹۰.

سؤال چهارم: اصول تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن

در بحث اصول تربیتی برآمده از مفهوم حب و مفهوم‌پردازی مفهوم قرآنی حب می‌توان به‌طور عمده به چند اصل زیر اشاره کرد:

اصل ابراز یا منع محبت: "يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید رسول خدا را و اطاعت کنید اولوالامر را" سوره نساء آیه ۵۹ (اولوالامر صاحبان ولایت یا همان دوازده امام معصوم هستند).

"مَنْ يَطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ؛ هرکس اطاعت کند از رسول خدا قطعاً از خدا اطاعت کرده است" سوره نساء آیه ۸۰. "وَمَنْ يَطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشَّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا؛ بگو ای پیغمبر به مردم اگر شما دوست خدا هستید پس تبعیت کنید از من و مطیع و فرمانبردار من که پیامبر او هستم باشید" سوره آل عمران آیه ۳۱.

"و کسانی که اطاعت کنند از امر خدا و رسول خدا ایشان محشور می‌شوند با کسانی که نعمت داد خدا بر ایشان از پیغمبران و راستگویان و شهیدان و صدیقین" سوره نساء آیه ۶۹.

"وَمَنْ يَطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ؛ بگو به مردم اطاعت کنید خدا و رسول خدا را پس اگر برگردند از حکم تو ای پیغمبر کافر هستند" سوره آل عمران آیه ۳۲.

اصول همان بایدها و نبایدها است، نباید در فرآیند تربیتی تهدید و تحمیل باشد یا در دانش‌آموز اضطراب ایجاد کرد.

حال درباره مبانی حب و محب خدا از منظر قرآن، عقیده بر این است چون مبانی در ارتباط با تربیت است و موضوع تربیت هم انسان است، هیچ‌یک از مبناها (جهان‌شناختی، انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی، اخلاق‌شناختی، سیاست‌شناختی و غیره) به اندازه انسان‌شناختی به عرصه تربیت نزدیک‌تر نباشد. ما تا انسان، ظرفیت‌های او، استعدادها و خمیرمایه وجودی انسان را نشناسیم نمی‌توانیم الگوی تربیتی داشته باشیم.

مبنای ارزش‌شناسی حب و محب خدا: دسته دیگری از مباحث مرتبط با مبانی تعلیم و تربیت که اخلاق در آن نقش و سهم قابل توجهی دارد، مبانی ارزش‌شناسی و تربیت است که بخشی عمده‌ای از آن ارزش‌های اخلاقی است [24].

در حوزه ارزش‌شناسی می‌توان آیه شریفه "إِنَّ اللَّهَ يَجِبُ الْمُحْسِنِينَ" و "إِنَّ اللَّهَ يَجِبُ التَّوَّابِينَ" را مطرح کرد.

خود حب زمینه‌ای بر تخلق فرد بر اخلاق الهی است. چون معمولاً مُحب به دنبال این هست که شبیه محبوب شود و با محبوب خودش انس بگیرد، به او نزدیک شود و قرب پیدا کند و این بستری برای تحقق ارزش‌ها است. حُب الهی منشا کشش و جذب انسان‌ها به ارزش‌ها است (ارزش‌شناسی).

سؤال سوم: اهداف تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن

حب ذات: در ابتدایی‌ترین و بنیادی‌ترین سطح می‌توان به حب ذات به‌عنوان یک هدف تربیتی اشاره کرد. حب ذات در شکل صحیح خود زمینه‌ساز معرفت نفس است و معرفت نفس افضل‌المعارف خوانده شده است زیرا به معرفت رب منجر خواهد شد و در حدیث آمده است "من عرف نفسه فقد عرف ربه".

خدا سرمنشا همه نیکی‌ها است، وقتی ما خدا را دوست بداریم و حبی که به خدا می‌بندیم در اصل همه مظاهر هستی برای ما زیبا جلوه خواهد کرد (به جهان خرم از آنم که جهانم خرم از اوست، عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست).

دوست‌داشتن بندگان اصلح و مومن

خدادوستی و پیروی از او: در سطح آرمانی می‌توان از خدادوستی به‌عنوان هدف غایی نظام تعلیم و تربیت اسلامی نام برد. محبت صرفاً علاقه قلبی خنثی و بدون نتیجه عملی نیست بلکه محب واقعی همواره در راه رسیدن به محبوب از هر تلاشی فروگذار نخواهد کرد و این تلاش علاوه بر خاطر و اندیشه در عمل محب و به عبارت دیگر در تمام وجود او تجلی می‌یابد. فرد محب همواره پیرو و تابع اندیشه و عمل محبوب خود است و پیروی از او را همان راه رسیدن به وی می‌داند. خداوند نیز به‌عنوان حقیقی‌ترین محبوب، شرط محبت خود را پیروی از پیامبر^(ص) اعلام فرموده‌اند "قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ؛ ای پیامبر! بگو اگر دوستدار خداوند هستید از من پیروی کنید که حاصل آن محبت الهی و آمرزش گناهان شما است" سوره آل عمران آیه ۳۱. در "معانی الاخبار" از امام صادق^(ع) نقل شده است "ما احب الله من عساه؛ کسی که عصیان حضرت حق می‌کند او را دوست ندارد".

"خدادوستی" از اهداف تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا است و دوست‌داشتن خدا مصداق بارزی از هدف‌های تربیتی است که باید به آن دقت کرد. از نظر قرآن، هدف تربیتی مبتنی بر حُب و محبت خدا بودن و محبت خداداشتن با مُحب خدا بودن قرب‌الی‌الله هست.

قرآن در سوره نحل آیه ۹۷ می‌فرماید "مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ؛ هر کس از مرد یا زن کار شایسته کند و مومن باشد قطعاً او را با زندگی پاکیزه‌ای حیات (حقیقی) بخشیم و مسلماً به

در اصل تاثیر حب در معرفت و یادگیری و برعکس

هرچه حب خدا بیشتر شود، میل به شناخت همه‌جانبه آن نیز بیشتر خواهد بود و در نتیجه یادگیری نسبت به آن همه‌جانبه‌تر و عمیق‌تر خواهد بود. در فرآیندهای تعلیم و تربیت، مربی می‌تواند با علاقه‌مند کردن متربی‌ان نسبت به پدیده‌ای یا جذاب توصیف کردن پدیده‌ای، میل به یادگیری عمیق‌تر و همه‌جانبه‌تر را در متربی‌ان فراهم سازد. رابطه عکس نیز بین حب و یادگیری برقرار است؛ بدین‌ترتیب که هر چه شناخت انسان نسبت به پدیده‌ای عمیق‌تر باشد، علاقه‌مندی نسبت به آن پدیده نیز بیشتر می‌شود [7].

اصل خدامحوری: یکی از اصول مهم زیست متکی بر قرآن کریم و روایات معصومین "خدامحوری" است که در آموزه‌های اسلامی بر آن تاکید شده است. براساس این اصل، کل نظام هستی از یک هستی محض و یکتا منشعب شده که ضرورت وجود او از ناحیه خود او است [25].

یک‌سری اصول تربیتی مانند خدامحوری، اصل تبعدمداری مطرح هستند. محبت‌ورزی در نظام تربیت اسلامی و محور و مدار همه محبت‌ها؛ خدای متعال است. مثلاً بگوییم "وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ؛ ولی کسانی که ایمان آورده‌اند به خدا محبت بیشتری دارند" سوره بقره آیه ۱۶۵. آیه وَالَّذِينَ آمَنُوا" راسر است که بالاترین مرتبه حب چه کسانی هستند؟ این افراد خروجی‌های تربیت اسلامی هستند.

اصل اعتدال: اصل اعتدال‌گرایی بیانگر رعایت اعتدال و توازن در تربیت انسان و پرهیز از هر گونه افراط و تفریط است. این اصل متضمن دو امر است: مفهوم اعتدال به نوعی دربرگیرنده جامعیت است. به این معنا که آنچه در تربیت اسلامی مدنظر قرار می‌گیرد شامل تمام نیازها و خواسته‌های وجودی انسان است و این جامعیت مستلزم رعایت اعتدال میان نیازهای مزبور و پرهیز از افراط و تفریط در برخورد با آنها است. رعایت اعتدال در نوع سرمایه‌گذاری و صرف انرژی برای پاسخ‌گویی به یک نیاز، ما را از افراط و زیاده‌روی در پرداختن به آن باز می‌دارد. در دیدگاه دینی، تداوم هر امری به اعتدال در انجام آن بستگی دارد.

امام باقر^(ع) در این خصوص می‌فرماید "أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ مَا دَاوَمَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ وَ إِنْ قَلِيَ؛ بهترین و محبوب‌ترین اعمال در نزد خداوند عَزَّوَجَلَّ عملی است که از سوی بنده تداوم یابد هر چند قلیل و اندک باشد". اعتدال به معنای حد وسط است (نه افراط و نه تفریط). در محبت به خدا و ولی خدا هر چقدر افراط شود مشکلی ندارد.

اصل بهره‌بری صحیح از دنیا: بهره‌برداری صحیح از دنیا هم یک اصل است. قرآن می‌فرماید "وَإِن تَعَفَّ فَمَا أَتَاكَ اللَّهُ الذَّارِ الْأَخْرَةَ وَ لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا؛ در آنچه خدا به تو عطا کرده است سرای آخرت را بجوی، و سهم خود را از دنیا فراموش مکن" سوره قصص آیه ۷۷.

در آخرت تو طلبکار باش، اما سهم خودت را از دنیا فراموش نکن، نرو به جا کز نکن، نگو من این را نمی‌خورم و نعمت خدا را ترک نکن. هم غذا را بخور و هم حلال را بخور؛ "وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا". اساس محبت و حب خدا، شامل اصل تسلیم، اطاعت، استمداد (کمک‌خواهی)، دعا و درخواست (دعا جزء عمل ماست).

اصل آزادی در تربیت: انسان نماینده و جانشین خدا است و دارای ویژگی‌های بالقوه اخلاقی خداوند و امانت‌دار وی است. مجموعه این تعبیرات و اصطلاحات رمزی، این حقیقت را نشان می‌دهد که در میان همه پدیده‌های هستی، انسان تنها موجودی است که دارای ویژگی ممتاز خداوند است و این مساله آزادی و آزادگی

است. آزادی از موضوعات بسیار مهم و بنیادین در تفکر و تربیت اسلامی است. به متربی می‌بایست تحت چارچوبی خاصی آزادی عمل اعطا نمود که نه از یک‌سو فقدان آزادی باعث سرکوب عواطف و احساسات او شده و به مشکلات عدیده بیانجامد و نه اینکه آزادی بیش از حد و افراطی وی باعث لجام‌گسختگی شود. بنابراین آزادی یک اصل اساسی در تربیت است.

سؤال پنجم: روش‌های تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن

روش‌ها به معنای راهکارها و پیش‌فرض‌هایی است که با توجه به مبانی، برای رسیدن به اهداف اتخاذ می‌شوند.

استاد شهید مرتضی مطهری در کتاب تعلیم و تربیت در اسلام می‌نویسد "بر این اساس تربیت به معنای پرورش دادن و استعداد‌های درونی و بالقوه را به فعلیت رساندن است" [26]. در آیات ۱۲۹ و ۱۵۱ سوره بقره مقام تربیت و رشد انسان‌ها را به‌عنوان وظیفه پیامبران و هدف بلند ایشان می‌شمارد و تزکیه به معنای رهاسازی شخص از عناصر بازدارنده برای دستیابی به مواد و منابع نمو و رشد را از اصول دعوت و وظیفه یکایک پیامبران بر می‌شمارد. آیات ۱۲۹ و ۱۵۱ سوره بقره "رُزِّقْنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ؛ پروردگارا در میان آنان فرستاده‌ای از خودشان برانگیز تا آیات تو را بر آنان بخواند و کتاب و حکمت به آنان بیاموزد و پاکیزه‌شان کند

زیرا که تو خود شکست‌ناپذیر حکیمی". "كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ؛ همان‌طور که در میان شما فرستاده‌ای از خودتان روانه کردیم (که) آیات ما را بر شما می‌خواند و شما را پاک می‌گرداند و به شما کتاب و حکمت

می‌آموزد و آنچه را نمی‌دانستید به شما یاد می‌دهد". طبق آیه ۱۶۴ سوره آل عمران "لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ؛ به یقین خدا بر مومنان منت نهاد (که) پیامبری از خودشان در میان آنان برانگیخت تا آیات خود را بر ایشان بخواند و پاکشان گرداند و کتاب و حکمت به آنان بیاموزد قطعاً پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند".

و نیز آیه ۲ سوره جمعه هدف از آموزه‌های و حیانی و ارسال کتاب و پیامبران را تعلیم و تربیت و تزکیه انسان‌ها می‌داند "هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ؛ اوست آن کس که در میان بی‌سوادان فرستاده‌ای از خودشان برانگیخت تا آیات او را بر آنان بخواند و پاکشان گرداند و کتاب و حکمت بدیشان بیاموزد و (آنان) قطعاً پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند".

قرآن کریم روش‌های تربیتی خاصی را برای تعلیم و تربیت ارایه کرده است. به‌طور کلی روش‌های تربیتی مبتنی بر حب خدا به شرح زیر است:

روش حب عبودی: حب عبودی همان عبادت است و عبادت یک روش است.

روش الگوبرداری: بررسی شیوه‌های تربیتی از منظر اسلامی اهمیت ویژه‌ای دارد. تربیت آنگاه به بار می‌نشیند که اصول تربیتی آن در قالب شیوه‌های درستی به اجرا در آید. یکی از آن روش‌ها، الگوبرداری برحسب نیاز فطری انسان، همانندسازی و الگوپذیری از همان زمان کودکی است، ولی هرم این الگو هرچه مناسب‌تر و

روش اسوه حسنه: "وَ اقْتَدُوا بِهْدَى نَبِيِّكُمْ فَانَّهُ اَفْضَلُ الْهَدَى وَ اسْتَنْتُوا بِسُنَّتِهِ فَاِنَّهَا اَهْدَى السُّنَنِ؛ به سیرت پیامبرتان اقتدا کنید که برترین سیرت است و به سنت او باشید که هدایت‌کننده‌ترین سنت‌ها است [28]."

قرآن با توجه به این که داشتن الگو و اسوه امری ضروری و عمومی است، اصل مساله را مسلم گرفته، مصداق الگو و شرایط آن را مطرح می‌کند و می‌فرماید "لقد كان لكم في رسول الله اسوة حسنة؛ اسوه‌ها به دو دسته حسنه و سيئه تقسیم می‌شوند" سوره احزاب آیه ۲۱). اسوه قرآن، اسوه حسنه است؛ اما اسوه حسنه قرآن برای کسانی که ایمان دارند و به دیدار خدا و روز قیامت امیدوار هستند اسوه است. "لمن كان يرجوا الله و اليوم الآخر؛ کسانی که دنبال اینگونه الگوها هستند که به لقای خداوند و روز قیامت امید دارند" احزاب، آیه ۲۱، به این معنا که قیامت و لقای خدا را باور دارند و برای آن خود را آماده می‌کنند (چون که با کودک سر و کارت فتاد، پس زبان کودکی باید گشاد).

رسول اکرم حضرت محمد (ص) فرموده‌اند "من كان عنده صبي فليتصاب له؛ آنکس که نزد او کودکی هست باید در پرورش او کودکانه رفتار کند" [29].

"ان رسول الله كان يدلغ لسانه للحسن و الحسين فيرى الصبي لسانه فيهش اليه، فقال عبيدة بن بدر الفزاري، والله ليكون الابن رجلاً قد خرَجَ وجهه و ما قبلته قط فقال رسول الله: من لم يرحم لا يرحم".

پرهیز از سخت‌گیری و توجه به محیط نشاط و شادابی: برای دستیابی به تربیت اسلامی از جمله تربیت مبتنی بر حب خدا، نباید کودکان و نوجوانان را در معرض انتقاد و ایرادهای عدیده قرار داد و آنها را با روش‌های خشک و سخت‌گیرانه منفی با ارزش‌ها آشنا کرد. لازم است در این خصوص براساس نشاط و شادمانی عمل نمود. روش تربیتی باید متناسب با خواسته‌ها، روحیات و کشش‌های درونی او باشد و انگیزه‌های حب به خدا به همراه امید و احساس‌های مثبت و نه با سخت‌گیری به او منتقل شود.

برشمرندن نعمت‌های الهی (یادآوری نعمت‌ها): برخی از آیاتی که موضوع تذکر و به یادداشتن نعمات خداوند را مورد تاکید قرار داده‌اند، شامل موارد زیر هستند:

"يا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ؛ ای مردم! نعمتی را که خدا به شما داده است، متذکر شوید" سوره فاطر آیه ۳.

"وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ؛ و به یاد آرید نعمت‌های خدا را بر خود" سوره بقره آیه ۲۳۱.

"وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَغْدَاءَ فَآلَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ؛ و نعمت خدا را بر خود به یاد آورید که شما با هم دشمن بودید، پس خدا در دل‌های شما الفت و مهربانی انداخت" سوره آل عمران آیه ۱۰۳.

وقتی انسان از راه نعمت‌های خدا به او علاقمند شد، این علاقمندی عبادت، اطاعت و مودت ایجاد می‌کند. براساس آنچه مطرح شد، علامه مهم‌ترین روش تربیتی مبتنی بر حب خدا را "حب عبودی" یا محبت ناشی از عبودیت فرد می‌داند. وی معتقد است کسی که خود را بنده خداوند نداند، هرگز نمی‌تواند به تربیت اخلاقی صحیح و کامل دست یابد و به حب خدا نایل شود. البته این اعتقاد باید در عمل نشان داده شود. عبودیت نیز هرگز به‌طور کامل اجرا نمی‌شود؛ مگر آنکه انگیزه آن، محبت به خداوند باشد؛ محبت به کمالات او و اینکه ولی نعمت و رافع نیازهای انسان است. سایر روش‌های قرآن مانند موعظه، اسوه حسنه و غیره

کامل‌تر باشد، آدمی را در راه رسیدن به کمال مطلوب بیشتر یاری می‌رساند. از دیدگاه امام علی^(ع) تأسی به اسوه‌های حسنه، نقش مهمی در رشد و تعالی انسان‌ها ایفا می‌کند. ایشان می‌فرمایند "وَ اقْتَدُوا بِهْدَى نَبِيِّكُمْ فَانَّهُ اَفْضَلُ الْهَدَى وَ اسْتَنْتُوا بِسُنَّتِهِ فَاِنَّهَا اَهْدَى السُّنَنِ؛ به سیرت پیامبرتان اقتدا کنید که برترین سیرت است و به سنت او باشید که هدایت‌کننده‌ترین سنت‌ها است" [27].

روش موعظه: یکی از شیوه‌های تربیت و هدایت، موعظه حسنه و نصیحت به موقع است که نیاز فطری انسان است و بدون آن، دل به شرار غفلت و ضلالت دچار می‌شود و می‌میرد. به فرموده امام علی^(ع) "الموعظة جلاء القلوب و صقال النفوس؛ موعظه، جلادهنده قلب‌ها و روشنی‌بخش جان‌ها است".

روش نیکوی موعظه و تذکر در قرآن کریم نیز بعد از حکمت مورد تاکید قرار گرفته است؛ چنان که خداوند خطاب به پیامبر خود در راه ابلاغ رسالت فرمود "ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ؛ ای پیامبر! مردم را به راه خدا با کلام حکمت بار و موعظه حسنه دعوت کن و با آنها به بهترین شیوه، سخن بگو" سوره نحل آیه ۲۵.

در بحث تذکر و یادآوری نعمت‌ها و تکالیف ابتدا در حق خود و آنگاه در حق دیگران لازم است که در طریق معرفت و رشد یا درمان باشد و غفلت‌ها را از دلمان در مسیر نورانی تربیت بزداید. تذکر و یادآوری در نقش تکرار است. باید همانند قطره‌ها روی سنگ خاری جان به آرامی و استمرار ضربه زد تا سوراخ و راه نفوذی در روح و روان شخص پیدا کرد و تاثیرگذار باشد. البته از آیات قرآنی به دست می‌آید که تذکر و یادآوری در همه تاثیر نخواهد گذاشت بلکه تنها در برخی از افراد تاثیرگذار خواهد بود که دارای خشیت و ترس عالمانه باشند (سوره طه آیه ۳؛ سوره اعلی آیات ۹ تا ۱۴) یا از انداز و وعیده بهراسند (سوره ق آیه ۴۵).

"بحث موعظه و نصیحت در تربیت بحث بسیار مهمی است". موعظه و نصیحت یک روش تربیتی است. گاهی موعظه و نصیحت، ظاهری است یعنی ظاهرش نصیحت است و ناشی از خیرخواهی و محبت نبوده و ناشی از عیب‌جویی است.

روش محبت و مدارا: از آنجایی که محبت با سرشت و فطرت آدمی سازگار است و پذیرش آن از ناحیه درون و به دور از هیچ تحمیلی است، باید مربیان تربیتی به‌ویژه خانواده‌ها برای جذب فرزندان و جلوگیری از انحراف آنها بدان متوسل شوند و آگاه باشند که اگر جام محبت در خانواده‌ها لبریز باشد، فرزندان کمتر به ناهنجاری‌های جامعه تن می‌دهند. شیوه تربیتی امام علی^(ع) نهایت بعد عاطفی آن حضرت در برابر فرزندان را نشان می‌دهد، از جمله آنگاه که به امام حسن مجتبی^(ع) در بیان وصایای خود چنین خطاب می‌کند:

"فرزندم! تو را دیدم که پاره تن من بلکه همه جان منی؛ آنگونه که اگر آسیبی به تو رسد، به من رسیده است و اگر مرگ به سراغ تو آید، زندگی مرا گرفته است. پس کار تو را کار خود شمردم و نامه‌ای برای تو نوشتم تا تو را در سختی‌های زندگی رهنمون باشد، من زنده باشم یا نباشم" [28]. بنابراین طبق فرمایش و سیره امام علی^(ع)، برای تربیت فرزند لازم است که با مدارا، ابتدا شفقت و دلسوزی و مهربانی خود را به اثبات رسانیم و این شیوه را در سطح گسترده برای همه در پیش بگیریم. آن امام همام در تربیت افراد جامعه نیز به اصل تالیف قلوب و محبت و مدارا بسیار توجه می‌کرد و بر اشاعه آن تاکید می‌فرمود "قلوب الرجال حشية فمن تألفها اقبلت عليه؛ دل‌های مردم وحشی (پراکنده) است. به کسی روی می‌آورند که با آنها خوش‌رویی (محبت و مدارا) کند" [28].

همگی حول محور "توحید" بوده و یادآور همین مساله است.

سؤال ششم: مراحل مهم تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن

مرحله کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی: انسان از بدو تولد تا ۲۱ سالگی، یعنی هنگامی که از نظر تربیتی از محیط خانواده دور می‌شود و از نظر رشد جسمی و اخلاقی تربیتی به بلوغ نسبی می‌رسد، مراحل به هم پیوسته رشد را پشت سر می‌گذارد. براساس تغییرات روانی، جسمی و عقلی که در انسان رخ می‌دهد، سه مرحله تربیتی برای او نیاز است که پرورش وی نیز باید با شناخت ویژگی‌های هر دوره صورت پذیرد. کودک تا هفت سال اول زندگی سید و سرور است و تعبیر رسول گرامی اسلام (ص) هم از این مرحله تربیتی "سیادت کودک" است. هفت سال دوم، سن تعلیم‌پذیری، اطاعت و فرمان‌برداری و هفت سال سوم، سن نظرخواهی و مشورت هستند.

مصاحبه شونده شماره ۵ مطرح کرد که هرچه نیاز ما به خدا بیشتر باشد محبت ما به او بیشتر می‌شود. میتوان نیازها را طبق مراحل رشد پیش برد. می‌توان مراحل رشد را به هشت مرحله تقسیم‌بندی کرد:

- ۱) مراحل دوران جنینی
- ۲) دوران کودکی تا ۱۲ سالگی
- ۳) دوران نوجوانی ۱۲ تا ۱۸ سالگی
- ۴) دوران جوانی از پایان ۱۸ تا ۲۶ یا ۲۸ سالگی، در این مرحله حب انسان بیشتر است.
- ۵) دوران میانسالی تا سن ۴۰ سالگی
- ۶) بزرگسالی از ۴۰ تا ۶۰ سالگی
- ۷) پیری اول از ۶۰ تا ۷۵ سالگی
- ۸) پیری آخر از ۷۵ سالگی تا مرگ

توجه به تفاوت‌های فردی: در مراحل رشد با توجه به مقتضیات سن بچه‌ها و در هر مرحله از رشد (مثلاً کودکی، نوجوانی، جوانی، میانسالی) این مسائل لازم است این مسایل در نظر گرفته شوند. بدون توجه به مراحل رشد و نیازهای هر مرحله آنچه که مورد انتظار است رخ نخواهد افتاد.

در واقع در مراحل تربیت آنچه اهمیت دارد بحث تقدم و تاخر است یعنی از ساده به مشکل رفتن و به تعبیر دیگر به اقتضای هر مرحله سنی نیازهای کودک بر طرف شود.

براساس یافته‌های مندرج در شکل ۱ الگوی طراحی‌شده تربیت مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن دارای ابعاد و مولفه‌های مانند مفهوم‌شناسی، مبانی، اهداف، اصول، روش‌ها و مراحل تربیتی است که این ابعاد و مولفه‌ها از طریق بررسی اسنادی و پدیدارشناسی به دست آمده است.

مشارکت‌کنندگان و روش‌ها

پژوهش کیفی حاضر به دو شیوه اسنادی و داده‌بنیاد در سال ۱۳۹۷ در تهران انجام شد. به‌منظور طراحی الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن در این پژوهش از کتاب‌ها، مقاله‌ها، سایت‌ها و مواردی از این قبیل اقدام و همچنین مصاحبه با متخصصان به گردآوری داده‌ها پرداخته شد، بنابراین روش پژوهش دو بخش اول از نظر اهداف کاربردی، از نظر داده‌ها کیفی و از نظر ماهیت و نوع مطالعه اسنادی-تحلیلی و داده‌بنیاد بود. در مرحله دوم با استفاده از روش زمینه‌یابی (دلفی)، (بهره‌گیری از نظرات خبرگان) الگوی ارائه‌شده اعتبارسنجی شد. جامعه آماری در بخش اول شامل کلیه منابع و اسناد معتبر مرتبط با موضوع و همچنین کلیه کارشناسان

و متخصصان حوزه تربیت دینی تهران بود. نمونه آماری در بخش بررسی اسنادی با استفاده از نمونه‌گیری مبتنی بر هدف و در دسترس که از روش‌های نمونه‌گیری غیراحتمالی است و در بخش پدیدارشناسی از روش نمونه‌گیری هدفمند گلوله برفی استفاده شد و نمونه‌گیری تا حد اشباع ادامه یافت. تعداد نمونه مورد مصاحبه تا زمان اشباع داده‌ها شش نفر بودند. همچنین در اعتبارسنجی الگو نیز با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند گلوله برفی میزان اعتبار الگو ارزیابی شد.

ابزار گردآوری داده‌ها به‌صورت زیر بودند:

در بخش اول پژوهش یعنی بررسی اسنادی و آرایه الگو ابزار گردآوری داده‌ها شامل فیش‌برداری و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بودند. در مرحله دوم یعنی اعتبارسنجی الگوی آرایه‌شده مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به‌عنوان ابزار پژوهش به کار رفت.

فرآیند انجام پژوهش بدین‌صورت بود که در مرحله اول از بررسی و مطالعه مبانی تربیت مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن، بررسی وضعیت برنامه‌های تربیتی موجود و بررسی نیازها که از طریق مصاحبه، بررسی اسناد و مدارک و مطالعه در منابع علمی کتابخانه‌ای و اینترنتی و غیره به دست آمد و مصاحبه با کارشناسان مربوط به حوزه تعلیم و تربیت اسلامی و فلسفه تعلیم و تربیت داده‌ها جمع‌آوری شدند. گردآوری داده‌ها تا زمانی که اطمینان حاصل شد که داده جدیدی به دست نخواهد آمد و تا زمان رسیدن به نقطه اشباع ادامه داشت. سپس تحلیل داده‌ها با کدگذاری انجام شد. از آنجایی که در این پژوهش از رهیافت نظام‌مند در روش اسنادی استفاده شد، در مرحله کدگذاری از سه روش کدگذاری آزاد، محوری و گزینشی بهره گرفته شد. در نهایت الگوی مورد نظر با استفاده از مولفه‌ها و مقوله‌های حاصل از فرآیند کدگذاری و ارتباطات بیرون‌کشیده‌شده، طراحی شد. در مرحله دوم به‌منظور اعتبارسنجی الگوی آرایه‌شده روش دلفی به کار رفت. نهایتاً نتایج حاصل از هر دو مرحله تفسیر و الگوی نهایی پژوهش استخراج شد (جدول ۱).

به‌منظور بررسی اعتبارسنجی الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن از آزمون T تک‌نمونه‌ای استفاده شد (سؤال هشتم)، همچنین نرم‌افزار SPSS 24 برای آنالیز داده‌ها به کار رفت.

جدول ۱) مشخصات جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان (همه مصاحبه‌شوندگان مرد بودند)

ردیف	مدرک تحصیلی	گرایش	دانشگاه اخذ مدرک	محل اشتغال	رتبه علمی	سنوات سن
۱	دکتری	علوم تربیتی و دکترای جامعه‌شناسی مذهبی	سوربن فرانسه	بازنشسته	استاد تمام	۴۰ ۸۱
۲	دکتری	علوم تربیتی	دانشگاه آزاد	دانشگاه فرهنگیان	مربی	۱۳ ۵۷
۳	دکتری	فلسفه تعلیم و تربیت	علامه طباطبایی	علامه طباطبایی	استاد تمام	۲۵ ۵۵
۴	دکتری	فلسفه تعلیم و تربیت	تربیت‌مدرس	تربیت‌مدرس	دانشیار	۱۹ ۶۱
۵	دکتری	روان‌شناسی عمومی	علامه طباطبایی	شورای عالی انقلاب	-	۳۰ ۵۷
۶	سطح ۴ حوزه	الهیات	حوزه علمیه قم	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	-	۳۵ ۶۳

یافته‌های پژوهش با کمک روش تحلیل سه‌مرحله‌ای گراند تئوری

در کدگذاری انتخابی، به تعیین متغیرها، مفاهیم اصلی، و مقوله مرکزی پرداخته و عناوینی برای تم‌های اصلی موجود در داده‌ها برگزیده شدند.

برای تعیین درجه تناسب الگوی پیشنهادی به منظور ارایه الگوی نهایی، از متخصصان این حوزه به واسطه پرسش‌نامه سنجش الگو نظرخواهی شد. با توجه به مقیاس پرسش‌نامه که ۵ درجه‌ای لیکرت بود، مبنای تصمیم‌گیری براساس نمره ۳ در نظر گرفته شد.

پرسش‌نامه دارای ۳۱ گویه بود، روایی صوری آن براساس نظر سه نفر از متخصصان حوزه زبان و ادبیات فارسی، و روایی محتوایی آن نیز براساس سه نفر از متخصصان حوزه تربیت دینی ارزیابی شد. به منظور اعتباریابی پرسش‌نامه روش آلفای کرونباخ به کار رفت و پایایی آن نیز ۷۹٪ به دست آمد.

یافته‌ها

۲۳ کد محوری تدوین شد (شکل ۱).

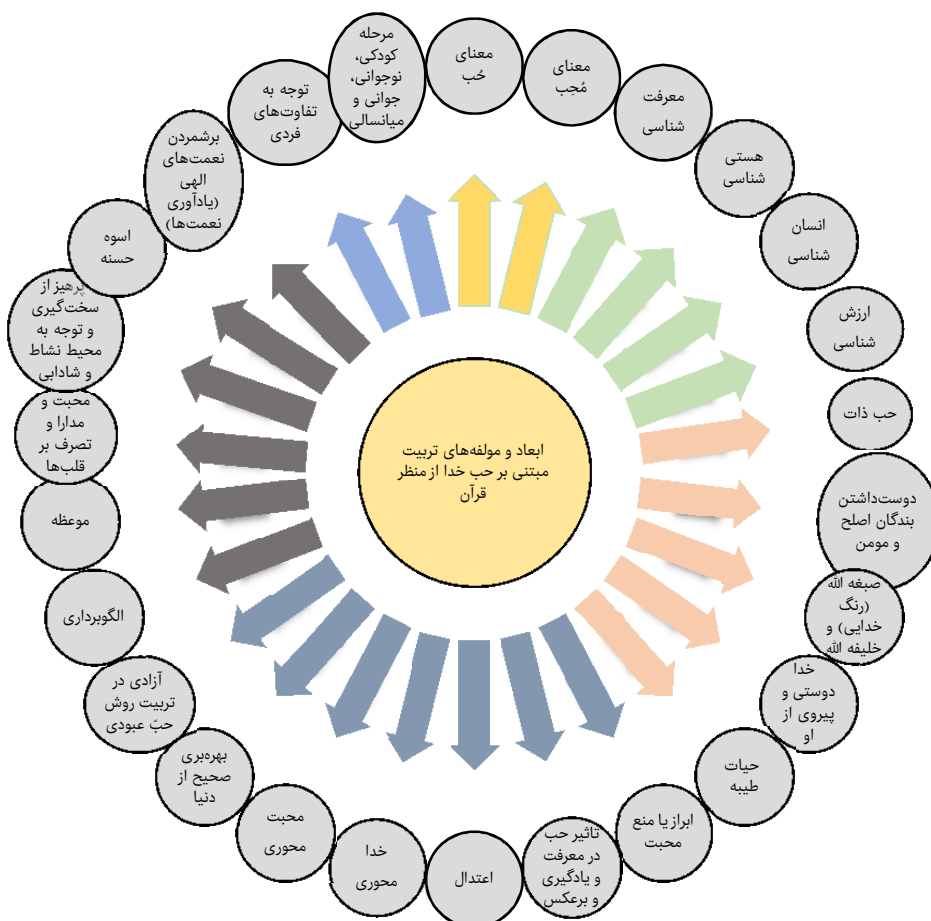
پس از طی چرخه ادغام، کاستن و طبقه‌بندی مجدد طبقات محوری، طبقه نهایی طبق جدول ۳ ایجاد شد. براساس یافته‌های مندرج در شکل ۲ الگوی طراحی‌شده تربیت مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن ابعاد و مولفه‌هایی مانند مفهوم‌شناسی، مبانی، اهداف، اصول، روش‌ها و مراحل تربیتی را داشت.

مقادیر آماره t محاسبه‌شده در تمام مولفه‌ها با درجه آزادی ۲۹ و آلفای ۰/۰۱ بزرگتر از مقدار t بحرانی بودند و بین میانگین‌های مشاهده‌شده و میانگین نظری جامعه (۳) تفاوت معناداری وجود داشت در نتیجه الگوی پژوهش از نظر متخصصین دارا اعتبار بالایی بود و با اطمینان ۹۹٪ تایید شد (جدول ۴).

(استر/وس و کوربین) تحلیل شدند. در کدگذاری محوری، با تکنیک مقایسه‌ای مداوم، ویژگی یا زیرگروه‌ها، شرایط علی، مداخله‌ای و بعددهی به طبقات یا مقوله‌ها تعیین شدند. بدین‌منظور کدهای سطح اول به‌طور مرتب با همدیگر مقایسه و کدهای مشابه در یک طبقه قرار گرفتند. آنگاه هر طبقه با سایر طبقات مقایسه شد تا اطمینان حاصل شود که طبقات از یکدیگر متمایز هستند. بدین‌ترتیب ۲۳ کد محوری تدوین شد (جدول ۲).

جدول ۲) تم‌ها در کدگذاری باز و انتخابی

تم‌های اصلی کدگذاری انتخابی	تم‌ها در کدگذاری باز
	معنای حُب، معنای مُجَب، معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، ارزش‌شناسی، حب ذات، دوست‌داشتن بندگان، اصلاح و مومن، خدا دوستی و پیروی از او، صیغه‌الله (رنگ خدایی) و خلیفه‌الله، حیات طیبه، ابراز یا منع محبت، تاثیر حب در معرفت و یادگیری و برعکس، خدامحوری، اعتدال، محبت‌محوری، بهره‌بری صحیح از دنیا، آزادی در تربیت، روش حب عبودی، الگو برداری، موعظه، محبت و مدارا و تصرف بر قلب‌ها، پرهیز از سخت‌گیری و توجه به محیط نشاط و شادابی، اسوه حسنه، برشمردن نعمت‌های الهی (یادآوری نعمت‌ها)، توجه به تفاوت‌های فردی، مرحله کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی
۶ محور انتخابی	۲۳ کد محوری

شکل ۱) ابعاد و مولفه‌های تربیت مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن

بحث

هدف پژوهش حاضر طراحی و اعتبارسنجی الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن بود.

در این پژوهش برای آرایه الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن ابتدا سئوالات جزئی بررسی شدند، سپس براساس یافته‌های الگوی مطلوب پیشنهادی و اعتبارسنجی آن آرایه شد. یافته‌های پژوهش مربوط به سؤال اول نشان داد که تعریف حب و محب از منظر قرآن و معنای حُب و مُحب از مهم‌ترین موارد مورد نظر کارشناسان حوزه تربیت دینی بود، یافته‌های مربوط به این سؤال با یافته‌های *آزادمظلوم* [9]، *رضایی* [10]، *احمدپور دهقان* [11]،

شیروانی شیرینی [7] و *صالحی سمندی* [14] هم‌سو است. در پاسخ به سؤال دوم پژوهش در خصوص مبانی حب و محب خدا از منظر قرآن می‌توان گفت که در شناخت حب و محب خدا چهار مبنای اصلی شامل مبنای معرفت‌شناسی حب و محب خدا، مبنای هستی‌شناسی حب و محب خدا، مبنای انسان‌شناسی حب و محب خدا، و مبنای ارزش‌شناسی حب و محب خدا از میان منابع و متن مصاحبه‌ها با کارشناسان حوزه دینی استخراج شد، یافته‌های حاصل

از پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش *احمدپور دهقان* [11]، *صالحی سمندی* [14]، *سجادی* [17] و *جدو* و همکاران [19] هماهنگ است. در خصوص سؤال سوم پژوهش مربوط به اهداف تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن حب ذات نشان داد که دوست‌داشتن بندگان اصلح و مومن، خدادوستی و پیروی از او، صبغه الله (رنگ خدایی) و خلیفه الله، و حیات طیبه از مهم‌ترین

اهداف الگوی تربیت مبتنی بر حب خدا از نظر قرآن هستند. نتایج این سؤال با یافته‌های پژوهش *آزادمظلوم* [9]، *احمدپور دهقان* [11]، *صالحی سمندی* [14] و *شیروانی شیرینی* [7] هم‌جهت است. در خصوص سؤال چهارم مبنی بر شناسایی اصول تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن می‌توان گفت اصل ابراز یا منع محبت، اصل تاثیر حب در معرفت و یادگیری و برعکس، اصل خدامحوری، اصل اعتدال، اصل بهره‌بری صحیح از دنیا و اصل آزادی در تربیت از مهم‌ترین اصول الگوی تربیت مبتنی بر حب خدا از نظر قرآن هستند. این یافته‌ها با یافته‌های پژوهش *آزادمظلوم* [9]،

احمدپور دهقان [11]، *کریمی ساردویی* و *گلی* [13]، *صالحی سمندی* [14] و *شیروانی شیرینی* [7] هماهنگ است. در پاسخ به سؤال پنجم در خصوص روش‌های تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن روش حب عبودی می‌توان از مهم‌ترین روش‌های تربیتی در الگوی تربیت مبتنی بر حب خدا از نظر قرآن به روش الگوبرداری، روش موعظه، روش محبت و مدارا و تصرف بر قلب‌ها، پرهیز از سخت‌گیری و توجه به محیط نشاط و شادابی، روش اسوه حسنه و برشمردن نعمت‌های الهی (یادآوری نعمت‌ها) اشاره کرد.

این یافته‌ها با یافته‌های پژوهش *آزاد مظلوم* [9]، *احمدپور دهقان* [11] هم‌سو است. در خصوص سؤال ششم پژوهش مربوط به شناسایی مراحل مهم تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن می‌توان گفت مرحله کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی از مهم‌ترین مراحل تربیت در الگوی تربیت مبتنی بر حب خدا از نظر قرآن هستند. همچنین از یافته‌های پژوهش می‌توان استنباط نمود که توجه به تفاوت‌های فردی در همه مراحل مهم تربیتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند، این یافته با یافته‌های پژوهش *آزاد مظلوم* [9]، *احمدپور دهقان* [11]، *صالحی سمندی* [14] و *شیروانی شیرینی* [7] هماهنگ است. یافته‌های مربوط به سؤال هفتم پژوهش در خصوص طراحی الگوی مطلوب تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن نشان داد که الگوی طراحی‌شده دارای شش بعد اصلی و

شکل ۲) الگوی مفهومی پژوهش

جدول ۳) طبقات اصلی الگوی تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن

حب عبودی
تعریف حب و محب از منظر قرآن
معنای حُب معنای مُحب
مبانی حب و محب خدا از منظر قرآن
مبنای معرفت‌شناسی حب و محب خدا مبنای هستی‌شناسی حب و محب خدا مبنای انسان‌شناسی حب و محب خدا مبنای ارزش‌شناسی حب و محب خدا
اهداف تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن
حب ذات دوست‌داشتن بندگان اصلح و مومن خدادوستی و پیروی از او صبغه‌الله (رنگ خدایی) و خلیفه‌الله حیات طیبه
اصول تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن
اصل ابراز یا منع محبت اصل تاثیر حب در معرفت، یادگیری و برعکس اصل خدامحوری اصل اعتدال اصل بهره‌بری صحیح از دنیا اصل آزادی در تربیت
روش‌های تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن
روش حب عبودی روش الگوبرداری روش موعظه روش محبت و مدارا و تصرف بر قلب‌ها پرهیز از سخت‌گیری و توجه به محیط نشاط و شادابی روش اسوه حسنه برشمردن نعمت‌های الهی (یادآوری نعمت‌ها)
مراحل مهم تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن
مرحله کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی توجه به تفاوت‌های فردی

جدول ۴) نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای برای تعیین درجه اعتبار الگوی پیشنهادی (میانگین نظری جامعه یا میانگین ادعا=۳)

مولفه	تعداد سئوالات	اختلاف میانگین مشاهده شده با میانگین نظری جامعه	انحراف استاندارد	آماره t
تعاریف و مفاهیم	۶	۱.۱۷	۰.۹۰۹	۴.۹۶
مبانی	۵	۱.۲۳	۰.۸۵۷	۵.۲۳
اهداف تربیتی	۵	۱.۱۳	۰.۷۸۴	۴.۰۰
اصول تربیتی	۶	۰.۷۶	۰.۵۴۶	۵.۰۳
روش‌های تربیتی	۷	۰.۶۸	۰.۶۹۳	۴.۷۵
مراحل تربیتی	۲	۱.۲۰	۰.۷۵۲	۴.۴۲

سطح معنی‌داری=۰/۰۰۱

طراحی و اعتبارسنجی الگوی تربیتی مبتنی بر حب خدا از منظر قرآن ۱۳۷ هستند. در خصوص اعتبارسنجی الگوی ارایه شده می‌توان گفت ابعاد مختلف الگوی ارایه شده مورد بررسی متخصصان حوزه تربیت دینی قرار گرفت و همه ابعاد و مولفه‌ها از نظر متخصصان در ارزیابی‌ها معتبر اعلام شد و در نتیجه، الگوی پژوهش از نظر متخصصین اعتبار بالایی داشت و با اطمینان ۹۹٪ مورد تایید قرار گرفت.

تشکر و قدردانی: بدین وسیله از تمام شرکت‌کنندگان در پژوهش حاضر به‌ویژه اساتید و صاحب‌نظران تشکر و قدردانی به عمل می‌آید.

تاییدیه اخلاقی: کلیه مشارک‌کنندگان با رضایت و رغبت خود در این پژوهش شرکت نمودند.

تعارض منافع: نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

سهم نویسندگان: حسن عموزاده سماکوش (نویسنده اول)، نگارنده مقدمه/پژوهشگر اصلی/نگارنده بحث (۲۵٪)؛ ذبیح پیرانی (نویسنده دوم)، روش‌شناس/پژوهشگر اصلی (۲۵٪)؛ عباسعلی حیدری (نویسنده سوم)، روش‌شناس/پژوهشگر کمکی/تحلیلگر آماری (۲۵٪)؛ محمدرضا سرمدی (نویسنده چهارم)، روش‌شناس/پژوهشگر کمکی/تحلیلگر آماری (۲۵٪)

منابع مالی: پژوهش حاضر تحت حمایت مالی منبع خاصی نبوده است.

منابع

- 1- Salehizadeh ME. Affection in the Quran. Qom: Ashke Yas; 2009. [Persian]
- 2- Bagheri Kh. Another look at Islamic education. 2nd Volume. Tehran: Madrese; 2011. [Persian]
- 3- Delbari SM, Mosallayi Pour A, Maleki H. The pattern of religious education objectives based on Holy Quran's instructions. Educ Innov. 2014;5(13):7-30. [Persian]
- 4- Melkavi FH. A step toward theorizing in Islamic education. Qom: Moasese Emam Khomainsi; 2001. [Persian]
- 5- Aghazadeh A. Educational problems in Iran. Tehran: Samt; 2016. [Persian]
- 6- Abbasi M. Divine love in the Quran [Dissertation]. Mashhad: Islamology Theology School of Hazrat Zahra; 2010. [Persian]
- 7- Shirvani Shiri A, Shamshiri B, Najafi M, Nabavizadeh R. A reflection on the meaning of love (Hobb) in the Holy Quran and its implications for training. J Islam Educ. 2013;21(18):113-34. [Persian]
- 8- Heydari Fard M. The role and spiritual function of love of Almighty Allah in ethics from viewpoint of Allamah Tabatabai [Dissertation]. Qom: Al-Mustafa International University; 2016. [Persian]
- 9- Azad Mazloun F. Explaining the educational implications of love of Almighty Allah from viewpoint of Islam [Dissertation]. Malayer: Malayer University; 2017. [Persian]
- 10- Rezaee L. Survey of instances of the word love (Hob) in Holy Quran [Dissertation]. Maragheh: University Sciences and Education Quran Karim; 2016. [Persian]
- 11- Ahmad Pour Dehghan S. Educational dimensions of reasoning to divine love in Quranic verses [Dissertation]. Mashhad: University Sciences and Education Quran Karim; 2016. [Persian]
- 12- Jafari Damsaz J. The role of love for God in guiding man [Dissertation]. Tehran: Usul Al Deen College; 2015.

براساس یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود:

در خصوص تربیت مبتنی بر حب خدا از نظر قرآن باید زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری فراهم شود. ابعاد و مولفه‌های الگوی طراحی شده می‌تواند مسیر طراحی برنامه درسی مبتنی بر حب خدا را روشن سازد.

با توجه به اهمیت فعالیت‌های پرورشی در مدارس می‌توان اصول و روش‌های تربیتی را در این حوزه به کار گرفت.

با توجه به هم‌خوانی و ارتباط نزدیک سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی با الگوی طراحی شده، نتایج این پژوهش قابلیت استفاده در برنامه درسی را دارد و پیشنهاد می‌شود مورد بررسی سیاست‌گذاران حوزه برنامه درسی قرار گیرد.

محدودیت‌های پژوهش شامل موارد زیر بودند:

۱) محدود نمودن جامعه آماری به کارشناسان تعلیم و تربیت اسلامی

۲) محدود شدن پژوهش به بررسی مفهوم حب و محب است که بسیاری از مولفه‌های دیگر در تعلیم و تربیت در این پژوهش به آن پرداخته نشده است.

۳) محدود شدن این پژوهش به روش کیفی از لحاظ گردآوری داده‌ها و اینکه تنها از مصاحبه در این پژوهش استفاده شده است.

متغیرهای مزاحم مانند تفسیرهای موجود متفاوت از قرآن کریم می‌تواند بر نتایج یافته‌ها تاثیرگذار باشد.

۴) با توجه به خودگزارشی بودن و تاثیر برخی موارد مانند روحیه، انگیزه و غیره در پاسخ به سئوالات پرسش‌نامه اعتبارسنجی مدل تعمیم یافته‌ها می‌بایست با دقت بیشتری در زمینه اعتبار مدل صورت گیرد.

۵) عدم دسترسی حضوری به اغلب افراد نمونه آماری در بخش پرسش‌نامه اعتبارسنجی مدل و برقراری ارتباط از طریق تلفن یا پست الکترونیک

۶) کمبود مطالعه و پژوهش‌های مشابه در زمینه موضوع تحقیق حاضر و شناخت دقیق جایگاه مفهومی این موضوع در تعلیم و تربیت ایران

نتیجه‌گیری

در بررسی منابع و اسناد علمی و مصاحبه با متخصصان حوزه تربیت دینی، ۳۳ کد محوری شامل معنای حُب، معنای مُجَب، معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، ارزش‌شناسی، حب ذات، دوست‌داشتن بندگان، اصلح و مومن، خدادوستی و پیروی از او، صبغه الله (رنگ خدایی) و خلیفه الله، حیات طیبه، ابراز یا منع محبت، تاثیر حب در معرفت و یادگیری و برعکس، خدامحوری، اعتدال، محبت‌محوری، بهره‌بری صحیح از دنیا، آزادی در تربیت، روش حب عبودی، الگوبرداری، موعظه، محبت، مدارا و تصرف بر قلب‌ها، پرهیز از سخت‌گیری و توجه به محیط نشاط و شادابی، اسوه حسنه، برشمرندن نعمت‌های الهی (یادآوری نعمت‌ها)، توجه به تفاوت‌های فردی، مرحله کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی به دست آمد که در شش بعد اصلی شامل تعریف حب و محب خدا از منظر قرآن، مبانی حب و محب خدا از منظر قرآن، اهداف تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن، اصول تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن، روش‌های تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن و مراحل مهم تربیتی مبتنی بر حب و محب خدا از منظر قرآن دسته‌بندی شدند. این ابعاد تاثیر مستقیمی بر همدیگر داشته و کاملاً با هم در ارتباط چندگانه

- translator. Tehran: Mortazavi; 2003. [Persian]
- 21- Ghazali, Mohammad. Revival of Sciences. Oromye: Zerafat; 2007. [Arabic]
- 22- Shariatmadari A. Principles and philosophy of education. 63rd Edition. Tehran: Amirkabir; 2016. p. 114. [Persian]
- 23- Naghibzadeh Jalali MA. A look at the philosophy of education. Tehran: Tahuri; 2014. [Persian]
- 24- Mohsen Pour B. Place of moral education in the formal education system. 1st Upbringing Symposium in Elementary Education and Islamic Upbringing. Unknown Publisher; 1992. [Persian]
- 25- Pahlevan M, Feghhizadeh AH, Mohammadi R. Components of "God-centeredness" and its effects on life based on the Quran and narratives. J Islam Soc Stud. 2014;2(2):2-22. [Persian]
- 26- Motahhari M. Education in Islam. Tehran: Sadra; 2017. p. 57. [Persian]
- 27- Muhammad Ibn Al-Husayn Sharif Razi. The pinnacle of eloquence (Nahj al-Balagha). Shahidi J, translator. Tehran: Entesharate Elmi Va Farhangi; 2010. [Persian-Arabic]
- 28- Muhammad Ibn Al-Husayn Sharif Razi. The pinnacle of eloquence (Nahj al-Balagha). Dashti M, translator. Qom: Moasese Farhangi Tahghighati Amir-Al-Moemenin; 2013.
- 29- Heidari Naraghi AM. Explanation of Naraghi. 5th Volume. Qom: Mehdi Naraghi; 2009. p. 126. [Persian]
- [Persian]
- 13- Karimi Sardue H, Goli M. Study of the barriers of God's love for man in Quran. International Conference on Psychology and Lifestyle, 27 Aug, 2015, Istanbul, Turkey. Tehran: Institute of Mobin Cultural Ambassadors; 2015. [Persian]
- 14- Salehi Samandi Z. Quiddity and place of love in Islamic ethics [Dissertation]. Qom: University of Qom; 2013. [Persian]
- 15- Sohrabi S. Analysis of semantic field of love in the word of Imam Ali [Dissertation]. Tehran: Faculty of Hadith Sciences; 2013. [Persian]
- 16- Eskandari Vafaei N, Kavandi S, Kamalizade T. Suhrawardi's Esoteric Commentary on Reality of Affection in the Quran. Relig Anthropol. 2017;13(36):31-49. [Persian]
- 17- Sajjadi SI. The Quran and ethical value of proximity to God. Quran Res. 2012;18(1):112-33. [Persian]
- 18- Rasooli A. Various ways of using the word Hobb and its derivatives in the Holy Quran [Dissertation]. Kashan: University of Kashan; 2011. [Persian]
- 19- Joda N, Fooladi H, Banaee F. Hobb's position in Quranic education. 3rd Conference towards Quranic Guidelines in Human Education. Tehran: Etrat and Quran Cultural Institute of Sabereh; 2011. [Persian]
- 20- Hossein Ibn Mohammad al-Raghib al-Isfahani. Translation and research of the dictionary of Quranic words (Mufradat Alfaz al-Quran). Khosravi Gh,